

Bokessay

Hans-Emil Lidén 2005. *Nicolay Nicolaysen. Et blad av kulturminnevernets historie*. Abstrakt forlag, Oslo. 268 s. ill.

Anmeldt av Arne Lie Christensen

For dem som har studert arkeologi og har satt seg inn i kulturminnevernets historie, er antikvar Nicolay Nicolaysen (1817-1911) et kjent navn. Han dominerte fagfeltet gjennom hele siste halvdel av 1800-tallet. Men det bildet vi har av ham, er på mange måter negativt. Nå har han fått sin biografi. Ingen kunne vel mestret denne oppgaven bedre enn Hans-Emil Lidén, mangeårig medarbeider hos Riksantikvaren og ved Norsk institutt for kulturminneforskning og senere professor II i arkitekturhistorie og bygningsvern ved Universitetet i Bergen, Nicolaysens fødeby. Fra før av har Lidén blant annet gitt ut boka *Fra antikviteten til kulturminne, trekk av kulturminnevernets historie i Norge* (1991).

Det er blitt en interessant og velskrevet fagbok. Noen direkte morsom bok er det ikke blitt. Det er neppe Lidéns feil. Nicolaysen var ingen fargerik person. Han har ikke etterlatt seg så mange personlige kilder og han deltok lite i den offentlige debatten, men han hadde gjennom sin posisjon en stor innflytelse på det norske kulturlivet. Det er primært som fagmann han har interesse i dag. Lidén har derfor valgt å skrive en faghistorisk biografi, innledt etter Nicolaysens faglige funksjoner: bygningsforskeren, arkeologen, restaureringsideologen, kunstpolitikeren og antikvaren. Som Lidén skriver har Nicolaysen

hatt den vanskeligheten at hans ettermæle er formet av hans motstandere (side 220), og han ønsker derfor å se nærmere på hvem denne personen kan ha vært. Men boka har også generell kulturhistorisk interesse gjennom det bildet som gis av den norske kulturpolitikken på 1800-tallet.

Nicolay Nicolaysen var gjennom et halvt hundre år så å si Fortidsminneforeningen i egen person. Dermed fungerte han både som riksantikvar og riksarkeolog og hadde hånd om det meste som var av registrerings-, bevarings- og restaureringsarbeid i vårt land. Han var en av våre fremste eksperter på middelalderens byggekunst, på stavkirkene og ikke minst på den gotiske arkitekturen. Hans største enkeltoppgave var å lede utgravningen av Gokstadskipet med den tilhørende publikasjonen som kom ut i 1882. Han hadde også en sentral stilling i kunst- og kulturlivet ellers. Tross sin tilsynelatende anonyme posisjon var han derfor en av de sentrale personene i kulturlivet fra 1840-årene og ut århundret, en tid da grunnlaget ble lagt for den nasjonale norske kulturen. Han fortjener så absolutt sin biografi, og han fortjener å bli trukket ut av anonymiteten – så langt det lar seg gjøre.

Nicolaysen var en utpreget viktorianer, og dermed en typisk representant for sin tid. Han var arbeidsom, pliktoppfylgende og religiøs. Han hadde et konservativt grunnsyn, var liberalist og motstander av innføringen av parlamentarismen. Han gikk så langt i å forsvare den private eiendomsretten at han motsatte seg en generell lovgivning som skulle sikre kulturminnene

mot ødeleggelse. Det var bare de offentlige minnene han ville beskytte ved lov. Disse karaktertrekkene forklarer Lidén blant annet gjennom Nicolaysens bakgrunn i det bergenske handelsborgerskapet. Dette var et jordnært miljø, solid forankret i en strevsom og vel ofte triviell virkelighet, skriver Lidén, men som samtidig var sterkt engasjert i byens kulturliv. To av Nicolaysens brødre ble malere og hadde sin utdannelse fra Paris.

Nicolaysens lærer ved Bergen katedral-skole var den kjente Lyder Sagen som var en viktig inspirator og som blant annet fikk sendt J.C. Dahl til København for at han skulle utdanne seg til maler. Det var Dahl som i neste omgang gjenoppdaget det som senere ble hetende Håkonshallen, i og med at han identifiserte bygningen som Håkon Håkonsons festhall og dermed som selve symbolet på at Norge før dansketiden hadde vært et selvstendig kongedømme. Som Lidén viser, var Nicolaysens engasjement i kulturminnevern en konsekvens av nasjonalromantikken og ikke minst av Dahls engasjement. Men noe av det mest interessante ved boka, er at vi får et bilde av hvordan et romantisk utgangspunkt kunne resultere i en sterkt rasjonalistisk preget vitenskapelig holdning. Det som i utgangspunktet var skapt av nostalgiske følelser og et ønske om å bygge en nasjonalkultur, skulle snart komme til uttrykk i ganske tørre millimeternøyaktige oppteignelser. Jeg spør meg selv om ikke dette har vært noe av kjennetegnet ved fag som bygningshistorie, arkeologi og – mitt eget fag – etnologi, spenningsfeltet mellom på den ene siden oppdagerglede og den romantiske fascinasjonen over folket og nasjonen og på den andre siden en utpreget dokumentarisk holdning hvor alt skal beskrives og måles, ned til den minste detalj! Her kan vel flere enn meg kjenne seg igjen.

J.C. Dahl var den første personen som for alvor interesserte seg for vår særpregete nasjonale byggeskikk, ikke minst stavkirkene, og det var i praksis han som sto bak etableringen av Fortidsminneforeningen i 1844. Nettopp på denne tiden ble det empiriske grunnlaget lagt for det nasjonalromantiske gjennombruddet i diktning, maleri og tonekunst – og altså også innenfor materiell kultur. Det var som romantisk kunstner – som landskapsmaler – Dahl fattet interesse for kulturminnene, og i begynnelsen ble da også foreningen kalt ”en Forening for Kunst- og Fortidslevninger” (side 232). Dahl var interessert i det rent visuelle og i den nasjonale stemningen, ikke primært i det vitenskapelige. Da han fikk utarbeidet det store plansjeverket over stavkirkene, var han for eksempel ikke opptatt av å få fram hvordan bygningene var konstruert. Dahl gikk til og med så langt som til å ta avstand fra arkeologiske utgravninger. Han mislikte at man forstyrret gravhaugene for å kunne forsyne museene med antikviteter. ”Gravhøierne er selv de naturlige og sande Musæer for deres eget Indhold”, skrev han i 1843 (side 98). Men få år senere kastet Nicolaysen seg inn i en storstilt utgravningsvirksomhet som for J.C. Dahl må ha fortonet seg som den rene gravplyndring, og han ledet en omfattende registrering og oppmåling av landets middelalderbygninger i stein og tre, og hvor nettopp selve konstruksjonene sto i fokus.

Nicolaysen elsket norsk natur og var påvirket av den nasjonale skolen i historien, men han var ingen romantiker, hans blikk var det kritisk dokumentariske. Han sto for det som i hans samtid ble sett på som det vitenskapelige synet. Hans mål var å bygge opp et omfattende kildemateriale som kunne belyse framveksten av den norske kulturen. Som andre av sine samtidige, var

han av den oppfatningen at det opprinnelig hadde vært en enhetlig kultur, som siden hadde fått sine lokale varianter. I motsetning til sin mer berømte samtidige Eilert Sundt forsøkte han i liten grad å bygge opp synteser, og han var fremmed for Sundts evne til rent intuitivt å trekke opp de store linjene i landets bygningshistorie (side 240).

Som mangeårig leder i ”Foreningen til norske Fortidsminders Bevaring” – Fortidsminneforeningen – delte Nicolaysen året i to, sommerhalvåret med feltarbeid og vinterhalvåret med bearbeiding av det innsamlete materialet samt saksbehandling. Han må ha vært en av tidens mest bereiste vitenskapsmenn i vårt land. Da han giftet seg, 44 år gammel, knyttet han forbindelse med en annen bergensfamilie med stor innflytelse på landets antikvariske arbeid, nemlig familien Christie. Den 14 år yngre Anna visste nok hva hun gikk til da de dro ut på bryllupsreise sommeren 1861. På reisen gjennom store deler av Sør-Norge undersøkte han hele 40-50 kirker, samt runesteiner, helleristninger og andre typer kulturminner. I sin dagbok forteller hun om lange turer på 12-13 timer i isnende regn og vind. Bare søndagene holdt de seg i ro. Da gikk de i kirken, om det var mulig, og han leste høyt fra Snorre og fra Vinjes nyutgitte *Ferdaminne* (side 51 og 226).

Av den gamle bebyggelsen var det først og fremst middelalderen som interesserte Nicolaysen. Slik var det jo i hele vår del av Europa, og ikke minst i vårt land hvor målet var å finne fram til minner fra før dansketiden. Et av de store stridsspørsmålene var om bygningene skulle restaureres – det vil her si tilbakeføres – eller om de bare skulle konserveres. Nicolaysens linje ble etter hvert tilbakeføringen. Men han stilte sterkere krav til dokumentasjon enn mange andre. Han gikk likevel med på at

Nidarosdomen som helhet skulle rekonstrueres, til tross for sviktende dokumentasjon. Men så hadde da også denne kirken en helt spesiell symbolverdi, i tillegg til at restaureringen ble ledet av hans svoger arkitekt Chr. Christie.

Under Nicolaysens ledelse ble Borgund stavkirke typisk nok tømt for interiøret fra etterreformatorisk tid, og så vidt jeg vet ble det ikke en gang dokumentert. Dette var en tid da stavkirkene sto for fall, og det var bare ressurser til å ta vare på dem som ble oppfattet som mest opprinnelige og spesielt viktige. Mange stavkirker ble avskrevet ved karakteristikken ”intet af antikvarisk eller arkitektonisk Interesse” (side 189). I noen tilfelle reagerte også lokalbefolkningen på at Nicolaysen og hans forening ikke gikk sterkere inn for bevaring. Dette gjaldt for eksempel Ål stavkirke hvor bare det indre malte taket ble reddet og overført til Oldsaksamlingen (side 192). Men Nicolaysen var tydeligvis mer interessert i å dokumentere enn å bevare. I beste fall ble de originale delene målt opp, og eventuelt portaler og andre detaljer reddet. Allerede i 1865 erklærte han at alle gamle kirker i landet – det vil si middelalderkirker – var undersøkt, og at alt ”av nogen arkæologisk Interesse” var registrert (side 46), en uttalelse som fagfolkene i ettertid naturlig nok har stilt seg uforstående overfor. I denne uttalelsen ligger, ifølge Lidén, noe av forklaringen på at Nicolaysen i årene framover satset så sterk på å utforske den foregående perioden gjennom omfattende arkeologiske undersøkelser av jernalderen.

Lidén tegner bildet av Nicolaysen som et arbeidsjern som gjennom et langt liv fikk utrettet utrolig mye. Hans sterke kunstpolitiske engasjement vil vel overraske de fleste. Han hadde en finger med i spillet når Nasjonalgalleriet la hovedvekten over på å samle inn norsk kunst. Han forsøkte å få i

stand et kompromiss i de mye omtalte stridighetene i Kunstforeningen i 1881 som resulterte i den alternative Høstutstillingen året etter, hvor for øvrig hans to malerbrødre var blant utstillerne (side 161). Til tross for sine dyptgående kunnskaper om den internasjonale gotiske arkitekturen slik den hadde fortonet seg i middelalderen, mente han at gotikken ikke hadde noen framtid for seg, bortsett fra i kirkearkitekturen. Han var også aktiv bak dannelsen av Kunstindustrimuseet i Oslo og engasjerte seg i den sammenhengen med å foredle den folkelige treskjærerkunsten som han mente var preget av råhet og plumphet. Han ville føre den over i mer dannede og dessuten industrielle former, noe som var en alminnelig oppfatning blant tidens kulturelite.

I likhet med andre fagfolk hevdet han at forfallet i den folkelige byggeskikken hadde satt inn allerede i siste del av 1700-tallet, da man hadde begynt å kopiere murbygninger i tre (side 171). Av samme grunn gikk han inn for sveitserstilen som det nasjonale svaret på å bygge i tre, en stil som tok hensyn til treets egenart. Dette ser jeg som en påminnelse om at noe av grunntanken i kulturminnevernet alltid har vært en forestilling om *forfall*. Men tidspunktet for når dette forfallet har satt inn og hva det har bestått i, har stadig vært justert. Etter Nicolaysens tid var det jo nettopp sveitserstilen som ble sett på som et av de sterkeste uttrykk for forfall, mens det senere ble ferdighuset!

Det var ikke til å unngå at kritikken av denne riktignok sympatiske og redelige men sterkt dominerende skikkelsen, begynte å bygge seg opp, særlig fra 1890-årene og ikke minst blant yngre norske arkitekter. Nicolaysen ble kritisert for å ha prioritert jernalder og middelalder, og for å ha for sømt bygningsvernet til fordel for arkeolo-

giske undersøkelser. Han hadde heller ikke vært opptatt av å formidle kunnskapene utover en snever krets. Under hans ledelse hadde Fortidsminneforeningen vært et lukket forum, helt og holdent styrt av ham selv.

Jeg synes Hans-Emil Lidén har et godt grep på denne innflytelsesrike mannens biografi, og at boka er blitt et viktig bidrag til kulturminnevernets historie og til belysning av 1800-tallets syn på vitenskap og kultur. Lidén har et saklig, analytisk blikk, som også kler bokas hovedperson. Han har sett som sin oppgave å betrakte Nicolay Nicolaysen med samtidens øyne, men har ikke ønsket å rehabilitere ham for enhver pris. Mye av det den gamle antikvaren ble kritisert for, rammer i virkeligheten meste parten av det antikvariske miljøet på 1800-tallet, som for eksempel synet på restaurering og neglisjeringen av minnene fra nyere tid. Men en del av kritikken må ha vært berettiget og rammer Nicolaysen som person og hans spesielle oppfatninger og beslutninger. En forandring måtte komme, gjennom det som er blitt karakterisert som en hel revolusjon i det norske kulturminnevernet. Det skjedde i 1899 da arkitekt H.M. Schirmer overtok ledelsen i Fortidsminneforeningen og førte virksomheten inn i helt andre spor. Drivkraften var fra da av fortsatt en nasjonal grunnholdning, men det viktigste var ikke å dokumentere de historiske røttene til den norske kulturen, men heller å finne forbilder for en nasjonal arkitektur.